

GERT MÖRNS
SAMLING

Grythytte herrgård.

Foto från 1950-talet

GRYTHYTTAN

I ORD OCH BILD

SKRIFTSERIE UTGIVEN AV GRYTHYTTANS KOMMUN
OCH HEMBYGDSFÖRENING

Häfte 9

Sommaren 1960

Greta Carlstedt-Pihl:

Fågellivet omkring Torrvarpen

Från början vill jag förutsticka, att följande lilla kåseri om fågellivet omkring Torrvarpen inte gör ringaste anspråk på sakkunskap utan är blott avsett att ge en skildring därav så som jag minns det från min barndom fram till närvarande tid. Självklart är, att under en så lång tidsrymd många förändringar skett, naturen har undergått omvandling, betingelserna då och nu är ej desamma, och fåglarnas vanor har ändrats. Vissa arter har ökat i sin förekomst och breder ut sig över större områden, medan andra minskat eller helt försvunnit. Ett exempel på förstnämnda är svanorna, som förr var sällsynta, enstaka par kunde tidvis besöka våra sjöar, men numera lär stora skaror rasta i vikens öppna vatten under vårvintern. Ett exempel på de sistnämnda är kornknarren, vår barndoms ljudliga kurragömmalekare, som numera aldrig låter höra sig.

I denna sammanfattning i stort av fågellivet i hemtrakten har jag låtit årets kretsgång bilda ramen kring det hela. Från min barndom minns jag, hur glad man blev om man under julferierna lyckades få syn på strömstaren. Stod man vid bron över forsen vid herrgården, kunde man se honom dyka upp och ned bland isstyckena, alltid högtidsklädd i sin svarta dräkt och sitt breda vita skjortbröst. För ett 20-tal år sedan, när jag en smällkall vinterdag kom skidande över Hälltorp ned mot Skarped, såg jag honom dyka i den lilla bäck, som skär genom dalbotten. Ett fruset gräsandpar stod vid iskanten och följde hans sprudlande energi att förse sig med föda på den lilla plätten med öppet vatten. I motsats till strömstaren, som trivs med ensamheten, kommer sidensvansarna vintertid i stora flockar för att söka sin föda av frusna rönn- och oxelbär. De har verkligen fog för sitt namn och utgör en vacker syn i silvertönad glans med tofs på hjässan och några bjärta färglickar ytterst på vingspetsarna.

En promenad en vårkväll på Svartälvsbanan (som ju endast utnyttjades tis-, tors- och lördagar och därför den tiden utgjorde ett riskfritt trafikstråk) var ganska givande. Just i viken, där Grythyttan numera har sin storindustri, koncentrerade sig fågellivet. På iskanten satt knipor i små flockar men tyvärr så skygga, att man måste studera dem på avstånd. En långbent och långnäbbad fågel, som drillade så förunderligt vackert när han sänkte sig ned mot vassen, var storspoven. Då vi lyssnade till hans drillar förstod vi, att nu var våren i annalkande. Vid Vintersta, medan denna vik ännu var rik på vass, kunde man i vårbrytningen se storspoven gå och picka på de översvämmade ängarna. Strax efter storspoven uppenbarade sig den mera skygga tofsvipan med sitt lustiga, litet jämrande läte. Hennes huvudsakliga tillhåll var vid Agen, den lilla inskär-

Fiskgjuse.

Foto: N. Gunnar Tallberg, 1956.

ningen av Torrvarpen inemot Saxhyttan, där trivdes hon på ängarna både vid Jeppetorp och borta vid Alkudden.

Stararna kom i stora flockar och satt lite stelfrusna i björkarnas rimfrost, innan de bestämde sig för vilken holk de skulle invadera. Före soluppgången kurrade orren från frostblåa skogsåsar; tvärs över Torrvarpens våris kunde den klara morgonluften vibrera av orrspel från Lövnäsudden och Mörttjärnsbackarna. Vile det sig väl, kunde det hända, när man vände hemåt på skaren efter soluppgången, att man fick se den granna korsnäbben sitta i en grantopp och picka kottar. Tjäderspelet hörde ej till de offentliga uppvisningarna, vad jag kan minnas, det blev senare års erfarenheter i andra delar av landet. Av övrig skogsfågel tyckes beståndet av järpe, fågeln med sin lustiga tofs i nacken, ha ökat på senare tid med talrika kullar.

Tranor och vildgäss började draga i plogformation mot norr. Med spänning hörde man göken första gången gucka, var det västergök? Våren var kommen på allvar, och över ängarna kring kyrkogården steg lärkans jublande drillar mot skyn, medan sädesärlorna trippade längs åkerkanten. I skymningen höres ett mystiskt "knorp-knorp, pist-pist", som försvinner och så kommer åter om en stund, det är morkullans lockrop i vårkvällen, när hon flyger sin cirklande bana över de sankt kärmarkerna. Det har alltid

Orrlek på mosse.
Oljemålning av Wilh. Bergewing.

upprört alla fågelvänner, att just denna fågel får skjutas, när alla andra fridlyses under sin häckningstid och ostört får bygga sina bon i vårlig familjelycka. Nu har dessbättre skett en förändring och även morkullan har blivit fridlyst.

Med vårens intåg följer sångfåglarnas skara. De olika stämmorna i deras jublande kör måste nog övning och ett musikaliskt öra till för att särskilja. Undantag är väl taltrasten, vars drillar i solnedgången ingen kan ta miste på. Finkar, löv- och trädgårdssångare, svarthätta och rödhake fullkomnar orkestern. I den deltar också nötväcka, mesar, rödstjärt, ja t. o. m. kungsfågeln, den minsta av våra fåglar, stämmer in. Vid sjöarna hör vi bergslagens egen fågel, storlommen, som har sitt speciella hemvist i våra näringsfattiga vatten. Med sitt trolskt vemodsmättade lockrop hör den så nära samman med stilla försommarkvällar och spegelblanka vatten. Men överraskas den, dyker den genast med en elegant bugning och försvinner för att komma upp igen på långt, betryggande avstånd.

Av övriga fåglar, som häckar kring Torrvarpens stränder är drillsnäppan numera ganska vanlig. Enstaka exemplar av kärrsnäppan har jag sett vid Halvtrön nära Brudgumtorp. Höres någon gång ett mystiskt bråkande från en fågel i uppfloet, är det horsgöken eller enkeibäckasinen, som spelar luta med sina stjärtpennor. Fiskmåsar, som jag ej kan minnas från min barndom, ökar alltmer i antal och breder ut sig lika mycket i vattnet som på land, där de nyplöjda åkrarna kan helt översållas av dem. Ibland syns i våra vikar en kraftig, brunspräcklig, hökliknande fågel som blixtnabbt skjuter ned mot vattenytan och genast lyfter igen, i lyckligare fall med ett byte i klorna. Det är fiskgjusen, som är i farten. Många sportfiskare betraktar honom som en av fiskbeståndets marodörer, men vi får inte missunna honom hans licensfria näringsfång, utan tvärtom med en viss stolthet notera, att i en av socknens sydöstligaste sjöar har han sin häckningsplats.

Mot sommarhimlen ger ormvråken i mörk silhuett sin

magnifika uppvisning i segelflyg, åtföljt av stötvis gälla skrin. Ormvråken förväxlas ofta med duvhöken, som dock är mindre och betydligt ljusare i färgen. När duvhöken är på jaktstigen, får kycklingarna brått att sätta sig i säkerhet under hönsammans vingar. Medan ännu Kullbergets branter täcktes av täta skogar lär den mera sällsynta pilgrimsfalken ha häckat där.

När hässjorna står tomma, ser man ofta en brun och grå fågel med böjd näbb sitta och filosofera på toppen av störrarna. Rätt vad det är, börjar stjärten vippa, då har den fått syn på något byte. Det är törnskatan, en ganska morsk fågel, som inte tvekar att nappa åt sig nykläckta fågelungar till och med. På en taggig buske spetsar den sedan upp sitt rov till förvaring för kommande behov.

Bakom tornuret på Grythytte herrgård har tornsvalan haft en av sina ständiga häckningsplatser. Vem har inte följt hennes pilsnabba flykt mot sommarhimlen. Luften är hennes element, på marken kommer hon till korta med sina svaga ben, flaxande och hjälplös. Lätt fångas hon då med händerna, men kastar man henne upp i luften, är hon räddad och flyger snabbt iväg.

Förut har omnämnts, att en av våra, förr vanligaste fåglar numera saknas, nämligen kornknarren. Den liksom hörde samman med kvällsdimma och morgondagg, hördes endast, syntes sällan. En enda gång har jag sett den livslevande kila från en dikesren tvärs över vägen in i en rågåker. Att det var en kornknarr, kunde jag då ej själv lista ut, men jag hade turen, att handlanden Sven Rockberg kom cyklande från motsatt håll, och han, stor jägare och naturvän, kunde genast identifiera den snabbfotade, brunsvarta fågeln. Att denna art är i utdödande, sammanhänger enligt expertisen med förändrade arbetsformer inom jordbruket, främst de motoriserade skörderedskapen. Sista gången jag hörde kornknarren var vid Svartnäs nära Älvestorp för ett tiotal år sedan.

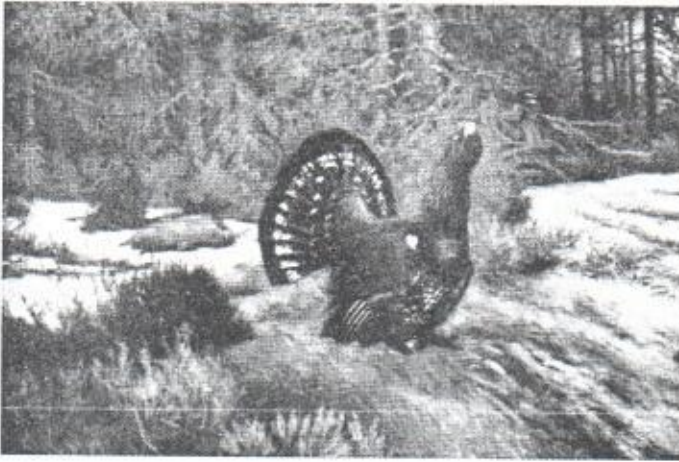
Så har sommaren dragit förbi och nalkas sitt slut, fågel-

GRYTHYTAN

i ord och bild

erhålles från huvudexpeditionen
box 40, Grythyttan. Giro 79349

Alla häften finnas ännu

Tjäderlek.
Oljemålning av Wilh. Bergewing.

sången tystnat, skotten ekat över vattnen, när änderna fått sätta livet till. Bland bärbuskarna härjar björktrast, koltrast och nötskrikor, på telefonträdarna sitter de flygfärdiga ungsvalorna i långa rader och väntar på det stora äventyret: att dra mot söder till Nilens stränder. På de mejade fälten samlas grönsiskorna i stora flockar att leta frön. Spillkråkans metalliska klirrande hörs i skogsbrynet. Näterna blir kyligare, kattugglan hoar, och rätt vad det är kommer den vingade snöplogen av kacklande gäss och trumpetande tranor tillbaka, nu på väg söderut. Inte alla fåglar överger oss, en del såsom domherrar, mesor, titor, gårdsmyg och kungsfågel stannar kvar, liksom skogsfågeln. Finns det till äventyrs ännu en kolmila i bruk i våra skogar, var säker att i talltoppen intill sitter i kyliga morgonväkten tjädertuppen och gonar sig med uttrycket: "här är mig gott att vara"!

Även om jag sökt draga mig till minnes alla våra förekommande fågelarter, kan det mycket väl hända att några uteslutits, i så fall minsann inte avsiktligt. Må dock helhetsbilden bli kvar: att vi har ett rikt och oskattbart fågelliv, som vi är lyckliga nog att kunna följa under årets kretsgång, så länge fåglarna trivas och får ha en skyddad fristad i våra trakter.

Grythytte herrgård

Forts. fr. sid. 11

Grythyttemannen var en duktig arbetare i skogen, i hyttor och gruvor. Men däremot kunde han inte gräva ett dike. Skulle man ha ett sådant arbete utfört så kom dikesgravare från Väse och Ölme. De kunde konsten att få ett dike rakt, få slänten lagom lutande, och botten slät som en dikesbotten skall vara.

Den milved som skulle användas till kol fälldes på våren, sedan barken avskalats och träet därigenom lätt torkade. Torparna hade beting på vad de gjorde. Fick han sju storstigar ur en mila av en viss storlek så var det bra, men fick han tio storstigar ur samma mila så blev betalningen större för de överskjutande än för de första stigarna. Detta därför att han inte

skulle kola milan för hastigt eller vårdslösas på annat sätt, då kolen givetvis även blevo sämre.

Jordbruket på de större gårdarna i Bergslagen

Bergsmannen hade drängar och pigor i kosten, men därutöver var lönen liten och det var ont om penningar. I lönen ingick vad vi den tiden kallade smårede. En piga skulle bland annat ha fyra par skor om året, därav två par tyska och två par svenska. De svenska skulle vara gjorda med tjocka bottnar, med lager av läder och näver om vartannat, väl beackat och tjärat. — Och hör sen: flickor! — Vandrande skomakare gjorde våra skor liksom skinnarna beredde våra skinn till fällar. Då de kommo vore de tre i sällskap som skinnare ska vara. Det fanns loppor i fällarna, men de finnas i spetslakan också, så dä — —. Våra kor voro ej högmjolkande, men de fingo ej heller kraftfoder. Mjölkken såldes ej, ty inga köpare funnos, men den gick åt till gårdens folk. Det enda som såldes någon gång var smör till staden och för den slanten voro våra fruntimmer ytterst tack samma. Till dagsverkare betalades 12 skilling om dagen under vintern och 24 skilling under sommaren. Det lönade sig den tiden att avmeja slotterhagarna och därav kom det sig att man kunde föda flera kreatur på mindre åkerarealer än nu för tiden och att på åkrarna kunde kostas på betydande större mängder gödsel än nu, men skördarna på åkrarna blevo även större. Nu blir det för dyrt att skörda slotterhagarna. Vi ha under de senaste åren fått in en del havresorter som visserligen ge mycket men de ha det felet att de inte hinner mogna. Vi ha glömt att vi bor i Norden. Förr i tiden sådde vi här mest Västgötahavre. Den var finkorning, men blev grovkornig här uppe med åren och byttes ut mot ny om 4—5 år.

Vid slättertiden var ett rörligt liv på gården och detta arbete, hur ansträngande det än var, gick raskt undan och var snart undangjort. Folk från gårdens alla utmarker kallades tillsammans. Inga slättermaskiner funnos. Man slog för hand och där man gick fram i långa rader ville alla vara värst. Dagsverket började kl. 4—5 på morgonen. Men man tog även 3—4 timmars middag frampå dagen under värsta solhettan. För torpen gjorde torparen ofta dagsverken på gården, men det kunde även hända att torpet var för litet att försörja sig på. Då arbetade torparen i bygden och mor fick ensam styra och ställa på torpet under hela sommaren. En torpare skulle vid dagsverke på gården ha dricka så mycket han orkade förtära och så aftonvard, som ofta bestod av smörgås, men även fläsk och bröd. Om det en slätterdag hotade att bli regn, kunde man arbeta till långt in på natten för att få in det torra höet. Då fanns inte 8-timmars arbetsdag, menade vår bergsman."

Efter P. A. Henricssons död år 1930, ärvdes den nu till arealen förminskade Grythytte herrgård av sönerna **Henric, Yngve** och **Birger Henricsson**. Dessa delade år 1937 egendomen i tre till arealen lika delar, varvid bankkassör Henric Henricsson erhöll herrgården med inägor och skog närmast intill, gruvingeniör Yngve Henricsson erhöll Hyttgården och skog inom södra hemmanet samt lantbrukare Birger Henricsson 1/4 mtl Norstorp samt del av norra hemmanet.

Efter Henric Henricssons död år 1940 och sedermera även hans hustrus död år 1957, ärvdes herrgårdsegendomen av sönerna **Per, Lars, Hans** och **Carl Henricsson**.

